

Київський університет імені Бориса Грінченка
Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського
Благодійний фонд сприяння розвитку освіти імені Бориса Грінченка

ОСВІТА КРИЗЬ ПРИЗМУ МІКРОІСТОРІЇ: ЗАКЛАДИ ОСВІТИ, ОСОБИСТОСТІ, НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА, ЛИСТУВАННЯ

Матеріали Всеукраїнської
науково-практичної конференції

22 жовтня 2015 року
м. Київ

УДК 37(082)

ББК 74я43

О-72

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 10 від 24 вересня 2015 р.)

За загальною редакцією *Огнев'юка В.О.*,
доктора філософських наук, професора,
академіка НАПН України

Редколегія:

О.В. Сухомлинська, Л.Л. Хоружа, В.В. Прошкін

Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особис-
О-72 тості, навчальна література, листування : матер. Всеукр. наук.-
практ. конф., 22 жовт. 2015 р. / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, НАПН
України, Ін-т педагогіки НАПН України, Державна наук.-пед.
б-ка України ім. В.О. Сухомлинського, Благодійний фонд сприя-
ння розвитку освіти ім. Б. Грінченка ; редкол.: О.В. Сухомлинська,
Л.Л. Хоружа, В.В. Прошкін. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка,
2015. — 324 с.

УДК 37(082)

ББК 74я43

© Автори публікацій, 2015

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015

20. Шмагалю Р. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ — середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції : [моногр.] / Р. Шмагалю. — Л. : Українські технології, 2005. — 528 с.

В статье дана характеристика процессов организации и функционирования Украинской академии искусств — первого национального высшего учебного заведения художественного профиля периода формирования украинской государственности. Определен вклад УАИ в национально-культурное возрождение, установлена ее роль в формировании национальных кадров творческой интеллигенции. Установлено место и значение УАИ в национально-культурном строительстве времен Украинской революции.

Ключевые слова: Украинская академия искусств, национально-культурное возрождение, культура.

The article characterizes the process of organization and functioning of the Ukrainian Academy of Arts — the first national higher educational establishment of arts during the period of Ukrainian statehood development. It determines the contribution of the UAA into national and cultural revival, its role in the formation of national staff of creative intellectuals. It finds out the place and importance of the UAA in the national and cultural construction during the period of Ukrainian revolution.

Key words: Ukrainian Academy of Arts, national and cultural revival, culture.

УДК 371.112(477)(09)

Герасименко О.В.,

викладач кафедри географії та методики її навчання

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОПЕЧИТЕЛЬСЬКИХ РАД ПРИ СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ — ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті розкрито особливості організації та діяльності попечительських рад при загальноосвітніх навчальних закладах у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. З'ясовано обов'язки попечительських рад: нагляд за діяльністю навчальних закладів, організація різного роду заходів, збір коштів на утримання конкретної освітньої установи. Виявлено, що попечительські ради сприяли соціальному захисту дітей, вчителів та співробітників, працевлаштуванню вихованців дитячих будинків та інтернатів, створенню для дітей-сиріт і дітей, по-

збавлених батьківського піклування, умов з організації первинної трудової і допрофесійної підготовки, заснуванню премій і стипендій для малозабезпечених і обдарованих учнів тощо.

Ключові слова: попечитель, почесний попечитель, попечительська рада, гімназія, прогімназія, реальне училище.

Незважаючи на створення в Україні певного правового поля для діяльності піклувальних рад (ст. Закону України «Про освіту», Положення про загальноосвітній навчальний заклад, Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу), вона ще не усвідомлена в суспільстві як ефективна форма залучення громадян до управління конкретним закладом освіти. Навіть якщо такі ради і створені, то вони переважно функціонують формально як господарські органи при директорі, допомагаючи вирішувати деякі питання матеріально-технічного чи фінансового забезпечення закладу освіти. Тому важливим є звернення до історії практики функціонування попечительських рад при середніх навчальних закладах кінця XIX — початку XX ст. Вивчення цього питання заповнить важливий пробіл у висвітленні історії попечительства про народну освіту в цілому.

Діяльність попечительських рад є предметом уваги як українських, так і російських дослідників, а саме: С. Галіуліної, О. Завгородньої, І. Лікарчука, І. Леготіної, І. Мартинової, Н. Сейко, І. Федорової, В. Халамендик та ін. В означених працях особливості створення та напрями роботи попечительських рад розглядалися у контексті діяльності загальноосвітніх навчальних закладів або ж добродійності у народній освіті.

Мета статті — розкрити особливості організації та діяльності попечительських рад при загальноосвітніх навчальних закладах у другій половині XIX — на початку XX ст.

Починаючи з другої половини XIX ст. при навчальних закладах почали створюватися попечительські ради «для сприяння успішному, з боку суспільства, розвитку даного навчального закладу» [6]. Так, у нормативних актах «Проект устава нижших и средних училищ, состоящих в ведомстве Министерства Народного Просвещения» (1860) [8], «Устав гимназий и прогимназий» (1864) [11], «Положение о женских гимназиях и прогимназиях ведомства Министерства Народного Просвещения» (1870) [3], «Проект

устава реальных училищ ведомства Министерства Народного Просвещения» (1871) [9], «Положение о женских училищах ведомства Министерства Народного Просвещения» (1884) [4] окреслювалися аспекти організації та діяльності попечительських рад при загальноосвітніх навчальних закладах. У документах зазначалося, що попечительські ради створюються для сприяння благоустрою навчальних закладів і для зміцнення зв'язку між ними та громадськістю. Кожна попечительська рада діяла під головуванням почесного попечителя, який обирався на три роки тими особами або організацією, за рахунок яких утримувалася освітня установа. Почесний попечитель гімназії або прогімназії затверджувався на цій посаді попечителем навчального округу, а реального училища — за поданням міністра народної освіти. До складу попечительської ради гімназії входили три постійні члени, директор гімназії, міський голова та чотири виборні члени. У прогімназії був такий самий склад, але замість директора — інспектор.

Характерною особливістю попечительської ради було те, що виборні члени обиралися на три роки самою попечительською радою і переважно з осіб, від освіченості і авторитету яких очікувалося найбільша користь для навчального закладу. Після трирічного терміну перебування на цій посаді виборні члени переобиралися. Якщо вони бажали залишитися і цього хотів колектив попечительської ради, то обиралися ще на один термін.

У містах, де було кілька начальних закладів (гімназія, прогімназія, училище), створювалася тільки одна спільна попечительська рада, у засіданнях якої брали участь всі директори гімназій і реальних училищ, інспектори прогімназій як постійні члени і представники навчальних закладів. Кількість інших членів не змінювалася. Попечительська рада сама обирала собі голову на три роки.

Як голова, так і члени попечительської ради були зобов'язані піклуватися про посилення довіри в суспільстві до загальноосвітніх навчальних закладів та зближення їх з громадськістю. У цьому випадку важливою формою було відкриття публічних курсів для покращення матеріального забезпечення навчальних закладів та уважного ставлення до учнів.

Не втручаючись у внутрішні справи управління освітньою установою, попечительська рада висловлювала директорів свої зауваження щодо напряму і рівня викладання, моральності вчителів

та учнів і взагалі щодо міри довіри громадськості до навчального закладу. У разі потреби про виявлені недоліки попечительська рада повідомляла попечителя навчального округу.

Голова попечительської ради, як і почесний попечитель, допоки перебували на цих посадах користувалися перевагами державного чиновника V класу, якщо не мали вищого чину. Вони носили ті ж мундири, які були визначені і для директора навчального закладу. Члени попечительської ради не належали до державних службовців, але мали право, допоки перебували на цій посаді, носити мундир VI розряду Міністерства народної освіти [3; 9].

У досліджуваний період досить звичним було громадське обговорення тих чи інших законодавчих матеріалів. Так, у «Журнале Міністерства народного просвещения» було розміщено «Свод печатных рецензий на проект устава средних и низших учебных заведений, состоящих в ведомстве Министерства Народного Просвещения». Зауваження рецензентів торкнулися і попечительських рад, переважно більшістю яких вони сприйнялися позитивно. В основному зауваження стосувалися складу попечительських рад, повноважень, кола і способу їх діяльності, процедури обрання членів тощо. Так, Г. Ігнатович у своїй рецензії зазначав, що створення попечительських рад може бути досить дієвим, але, на його переконання, на тих основах, при тому складі і тих формальностях, що вказані в проекті нового Статуту, воно залишається «тільки мертвою буквою і ніколи не ввійде в життя» [10, 297].

Інший рецензент Г. Соколов вважав, що довіра громадськості до будь-якого навчального закладу зумовлюється самими викладачами. Якщо вони своєю діяльністю не можуть вселити до навчального закладу, то в такому випадку уже не допоможуть ніякі попечительські ради [10, 297].

Спосіб обрання виборних членів попечительських рад, на думку рецензента Толля (ім'я не встановлено. — *О. Г.*), міг зовсім паралізувати їх вплив. Постійні члени, вважав він, в більшості випадків мають обиратися із місцевих осіб, які мають який-небудь стосунок до того чи іншого навчального закладу або роблять пожертви на його користь. Проте такі особи не завжди, на думку вченого, будуть здатні сприяти зближенню навчального закладу із суспільством. З іншого боку, особи, які обираються постійними членами, не можуть задовольняти громадськість. Бо спосіб обрання виборних чле-

нів ставить їх у повну залежність від постійних членів. У зв'язку з цим Толль пропонує надати місцевому населенню право самостійно обирати із свого кола виборних членів і тим самим урівняти їх кількість із кількістю постійних членів, для того щоб обрані були принаймні по одному члену від кожного прошарку суспільства, діти яких навчаються в освітніх установах. На переконання автора, до обов'язків членів попечительської ради має входити і об'їзд у визначені строки всіх місцевих навчальних закладів з метою перевірки діяльності вчителів та матеріального забезпечення освітніх установ, які утримуються за рахунок приватних осіб або організацій [10, 297–298].

Інший рецензент Г. С., маючи на увазі ступінь освіченості таких місцевих жителів, як, наприклад, купці і міщани, які розуміються тільки на своїх торговельних справах або ремеслах, вважав недоречним ввіряти їм моральний нагляд за учнями і особливо за вчителями. Для вчителів, на його думку, це навіть було б образливим. Це ж, зазначав автор, учителі, наставники, професори, відомі міській громаді люди, які навчалися в університетах та знають педагогіку настільки, що уміють не тільки поводити себе добре, а й давати поради іншим. При цьому у них є своє керівництво — директор, попечитель, міністр. Тож навіщо цих педагогів ввіряти попечительському надзору місцевих жителів, які присвятили себе або сільському господарству, або торговельним справам, або ремісничій майстерності. Тому, на думку рецензента, попечительській раді краще доручити нагляд за напрямом викладання. Таким чином він визначив призначення попечительської ради: 1) бути посередником між навчальним закладом і громадськістю та сприяти матеріальному благоустрою освітньої установи; 2) заохочувати батьків віддавати дітей до навчальних закладів; 3) вирішувати скарги батьків, родичів або членів громади стосовно несправедливості керівництва освітньої установи відносно їхніх дітей [10, 298].

У свою чергу рецензент Мизко (ім'я не встановлено. — О. Г.), маючи на увазі те, що міськими головами бувають часто люди напівграмотні, якщо не зовсім безграмотні, пропонував призначати головою попечительської ради представників дворянства [10, 298].

На думку В. Водовозова, крім осіб, які найбільше принесли користі школі, можна допустити для обрання в члени попечительських рад також інших осіб, хоч і з меншими пожертвуваннями, але

не з меншою дбайливістю, особливо батьків дітей, які навчаються у цих навчальних закладах, які не розраховують ні на які нагороди, ні на почесні, тим не менш є корисними або за досвідом і знаннями, або просто готовністю допомогти [10, 298].

Інший педагог Г. Ніверов, визначаючи велику користь створення попечительських рад, вважав за потрібне передати в їх повне безпосереднє розпорядження економічну частину пансіонів при гімназіях, надати їм право розпоряджатися коштами навчальних закладів, що відкриваються за рахунок організацій [10, 299].

У 1907 р. відповідно до «Положення о попечительствах при начальных училищах» [5] повноваження попечительських рад розширилися. Так, при початкових училищах створюються попечительські ради, на які покладається турбота про благоустрій навчальних закладів і покращення матеріального становища їх вчителів та учнів. Створюються вони за клопотанням осіб, за рахунок яких утримується освітня установа, місцевих повітових або міських училищних рад. До складу попечительської ради входили: попечитель або попечителька училища, законовчитель, учитель або вчителька, завідувач училища, представник від земства або міста і виборні члени від місцевого населення [5, 4–5].

Попечительські ради мали право пропонувати кандидатури на посади попечителів або попечительок і вчителів училищ. Вони турбувалися про те, щоб всі діти шкільного віку певної місцевості мали змогу навчатися у школі. У зв'язку з цим попечительські ради облаштовували приміщення для ночівлі учнів; здійснювали підвіз дітей, які жили далеко від навчального закладу; забезпечували нужденних учнів одягом, взуттям, харчуванням тощо [5, 5]. Окрім того, вони займалися розглядом господарських потреб школи, збирали пропозиції та знаходили кошти для їх виконання, а також турбувалися про раціональне використання грошей на утримання навчального закладу.

При пошуку засобів на потреби училища попечительські ради мали право: а) приймати пожертви грошима, навчальними посібниками, книгами, одягом та іншими предметами, що відповідали потребам освітніх установ; б) влаштовувати, попередньо одержавши кожного разу відповідний дозвіл попечителя навчального округу, концерти на публічні лекції [5, 5].

Попечительські ради збиралися у встановлені ними самими терміни, при потребі запрошували голову, тобто попечителя або по-

печительку, а у випадку їх відсутності — учителя або вчительку, завідувача училища. Для дієвості ухвал необхідна була присутність на засіданні не менше половини членів ради. Справи вирішувалися більшістю голосів, причому голос голови, при рівності голосів, давав перевагу. У попечительських радах для декількох училищ голова обирався самими радами із числа попечителів або попечительок тих училищ, для яких вони були засновані [5, 5].

У справах, що стосувалися безпосередньо училищ, попечительські ради співпрацювали з особами, за рахунок яких утримувалися освітні установи, а також з керівництвом навчального закладу. Річні звіти про діяльність попечительських рад подавалися місцевій повітовій або міській училищній раді та власникам училищ [5, 6].

Починаючи з 1910 р. діяльність попечительських рад значно розширюється. Так, наприклад, вони одержали право реально впливати на зміст освіти. А у липні 1914 р. були затверджені «Правила о частных учебных заведениях» [2], за якими всі існуючі в них попередні ради (училищні, господарські і комітети) реорганізовувалися у попечительські.

Згідно з «Положением о гимназиях Министерства Народного Просвещения» (1911), до прав і обов'язків попечительської ради входило: 1) представлення попечителю навчального округу кандидатів на посаду директора, в жіночих гімназіях — начальниці гімназії, а де були пансіони — інспектора, з осіб, що мають право на заняття цих посад; 2) надання відгуків про кандидатів на посади законовчителів, вчителів і вчительок, класних наставників (наставниць), вихователів (виховательок), лікаря, що представляються директором (або начальником) гімназії на затвердження попечителя навчального округу; 3) завідування господарською частиною гімназії і пансіону, що знаходився при ній, або гуртожитку; 4) введення плати за навчання і проживання в пансіоні або гуртожитку і визначення її розміру за погодженням з власником гімназії, звільнення від плати за навчання за клопотанням педагогічної ради бідних учнів і призначення відмінникам за успіхи і поведінку стипендій і одноразових виплат; 5) відкриття паралельних класів; 6) відкриття гуртожитків для учнів; 7) представлення попечителю навчального округу пропозицій про введення необов'язкових предметів, про облаштування церкви і відкриття пансіону; 8) подання педагогічній раді пропозицій з питань, що стосувалися виховного процесу навчального

закладу; 9) розгляд річних звітів про стан гімназії в усіх аспектах і представлення про них попечителю навчального округу своїх висновків; 10) подання звіту про свою діяльність власникам гімназії; 11) представлення міністру народної освіти через попечителя навчального округу, з відома власників гімназії, клопотань стосовно облаштування як господарської, так і навчально-виховної частини гімназії, змін і доповнень до статуту гімназії; 12) схвалення пропозицій педагогічної ради про розподіл позакласних занять вихованців (або вихованок) пансіону і взагалі про внутрішній режим в ньому; 13) затвердження правил про зберігання і видачу книг з бібліотек; 14) представлення попечителю навчального округу висновків ухвал педагогічної ради про звільнення учнів з гімназії без права вступу в інші навчальні заклади Міністерства народної освіти тощо [7].

Починаючи з 1916 р. головною заслугою діяльності попечительських рад при перевищенні доходів над розходами навчального закладу було прийняття рішень про доплату до зарплатні вчителям, про надбавку до кошторису на бібліотеку і фізичний кабінет, про відкриття паралельних відділень при класах тощо [1].

Проте з 1917 р. в освітній сфері відбулися зміни, через які зникли такі типи навчальних закладів, як гімназії, прогімназії та реальні училища. А постановою «Про скасування попечителів навчальних округів і їх помічників, головних і окружних інспекторів та їх секретарів і помічників секретарів, а також попечительських рад і канцелярій при навчальних округах» (1918) було ліквідовано посади попечителів, і попечительські ради припинили своє існування.

Отже, у містах, де було кілька навчальних закладів (гімназія, прогімназія, реальне училище), створювалася єдина для всіх попечительська рада. До обов'язків попечительських рад, які створювалися при навчальних закладах, входив не тільки нагляд за діяльністю цих установ, але й благодійність самих членів рад, залучення ними додаткових коштів, організація різного роду заходів, збір коштів на утримання конкретної освітньої установи. Попечительські ради сприяли соціальному захисту дітей, вчителів та співробітників, що виражалося у наданні допомоги малозабезпеченим учням, сприянні працевлаштуванню вихованців дитячих будинків та інтернатів, створенні для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського

підкування, умов з організації первинної трудової і допрофесійної підготовки, заснуванні премій і стипендій для малозабезпечених й обдарованих учнів тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному обґрунтуванні нормативно-правової бази діяльності попечительських рад у ході освітніх реформ.

Джерела

1. Борисов Б.Ю. Попечительский совет Псковской Мариинской женской гимназии / Б.Ю. Борисов // Социально-политическая история XVIII–XX вв. — 2004. — № 1. — С. 105–107.
2. Галиуллина С.Д. Нормативно-правовое регулирование института попечительства в народных училищах Российской империи // С.Д. Галиуллина [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/5/istoriya/galiullina.pdf
3. Положение о женских гимназиях и прогимназиях Министерства народного просвещения (1870 г.) // Хрестоматия по истории педагогики / под ред. С.А. Каменева, сост. Н.А. Желваков. — М. : [б. и.], 1936.
4. Положение о женских училищах ведомства Министерства Народного Просвещения / Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства Народного Просвещения. — СПб., 1884.
5. Положение о попечительствах при начальных училищах // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1907. — Ч. 11. — С. 4–6.
6. Попечительство и благотворительная деятельность в Нижегородской губернии до 1917 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.gorbibl.nnov.ru/blagotvoritelnostnn>
7. Программа реформ П.А. Столыпина : в 2 т. — Т. 2: Документы и материалы [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn2tom.php>
8. Проект устава низших и средних училищ, состоящих в ведомстве Министерства Народного Просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1860. — апрель. — С. 85–163.
9. Проект устава реальных училищ ведомства Министерства Народного Просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1871. — Ч. 155. — С. 24–43.
10. Свод печатных рецензий на проект устава средних и низших учебных заведений, состоящих в ведомстве Министерства Народного Просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1861. — Ч. 109. — С. 244–310.